

СУБКУЛТУРИ И КЛИВИДЖИ: СЪЩНОСТ И ПРИЛОЖЕНИЕ В ПОЛИТОЛОГИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Даниела Д. Пастармаджиева

УНСС, факултет „Международна
икономика и политика“
София, България,

РЕЗЮМЕ — В своята същност обществата не са хомогенни, като процесът на глобализация създава условия за задълбочаване на фрагментацията, която влияе върху политическата система. Сред обяснителните модели на посочената корелация са концепциите за политическите кливиджи и политическите субкултури. Те притежават редица сходства, но и особености, които дават възможност на изследователите да изберат най-подходящия в зависимост от целта и полето на приложение на своето изследване.

Основната цел на настоящия анализ е да се установи в какъв тип изследвания може да се приложи всеки от двата подхода, както и възможностите за тяхното приложение при изследване на българския обществено-политически процес.

За постигането на изследователската цел е използван сравнителен подход, който е осъществен по следните показатели: 1/ дефиниране на понятията; 2/ теоретични основи; 3/ поле на приложение; 4/ възможностите за тяхното приложение при изследване на българския обществено-политически процес.

Като акцент от резултатите от анализа може да се посочи изводът, че концепцията за политическите субкултури има потенциал за по-широко приложение, но от друга страна при политическите кливиджи е налице по-висока степен на теоретична разработеност и прецизираност. Макар традиционно за обществата в посттоталитарен период като основен кливидж да се идентифицира противопоставянето комунизъм-антикомунизъм, следва да се преосмисли дали той продължава да бъде адекватен за настоящите обществено-политически условия в България. От друга страна разликите в нагласи на различните поколения не могат да бъдат пренебрегнати, поради различния политически контекст на социализация, което неминуемо води до формиране на поколенски субкултури.

Ключови думи: политически кливиджи, политическа култура, политически субкултури, пост-тоталитаризъм

SUBCULTURES AND CLEAVAGES: ESSENCE AND APPLICATION IN THE POLITICAL STUDIES

Daniela D. Pastarmadzheva

UNWE
Faculty: International Economics and Politics
Sofia, Bulgaria

ABSTRACT— *The societies are not homogenous in their essence and the process of globalization creates conditions for strengthening the fragmentation, which affects the political system. The concepts of political cleavages and political subcultures are among the explanatory models for the aforementioned correlation. They possess numerous similarities along with some specifics which allow the researchers to choose the most appropriate one depending on the specific purposes and area of their own study.*

The main purpose of the current analysis is to find in what kind of researches each of the two approaches can be applied, along with the possibilities of their application in the studies of Bulgarian socio-political process.

The research objective is achieved by comparative analysis carried out on the following indicators: 1/ notion definition; 2/ theoretical basis; 3/ area of application; 4/ possibilities for application in the studies of Bulgarian socio-political process.

The essence of the result is the conclusion that the concept of political subcultures has a potential for wider application but on the other hand political cleavages has a better designed and clarified theoretical base. Although the confrontation communism-anticommunism is pointed as a traditional cleavage in the post-totalitarian societies, its adequacy to the Bulgarian socio-political setting should be reconsidered. On the other hand the generational differences in the attitudes based on various socialization contexts can't be neglected because they lead to formation of political subcultures based on age.

Keywords: *political cleavages, political culture, political subcultures, post-totalitarianism*

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Идентифицирането на основите за разнообразие в общественно-политическите нагласи и поведение, както и тяхното отражение върху функционирането на политическата система, представляват интерес за редица изследователи. Посоченото е напълно логично, от една страна, защото в своята същност обществата не са хомогенни, а от друга – процесите на глобализация и смесването на различни нации създават условия за задълбочаване на фрагментацията и нейното влияние върху политическата система.

Сред различните обяснителни модели на посочената корелация са концепциите за политическите кливиджи и политическите субкултури¹. И двата изследователски подхода придобиват популярност в научните изследвания през втората половина на 60-те години на XX век. Те притежават редица сходства, но и някои особености, които дават възможност на изследователите да изберат най-подходящия в зависимост от целта и полето на приложение на своето изследване.

¹ И „политически субкултури” и „политически кливидж” могат да бъдат употребени в няколко основни смисъла – реална група/конфликт, научноизследователски подход, концепция. В настоящото изследване при употребата на всяко едно от двете понятия е уточнен смисълът, в който се използва то в конкретния контекст.

Обект на настоящия труд са политическите субкултури и политическите кливиджи като подходи за изследване на общественно-политическите процеси в дадено общество. Предмет на изследването са характеристиките на двете концепции, техните сходства и отлики.

Основната цел на изследването е да се установи по определени показатели чрез изследване приликите и разликите на двата подхода, в какъв тип изследвания може да се прилага всеки от тях, както и възможностите за тяхното приложение при изследване на българските общественно-политически процеси. За постигането на така формулираната цел, изследователят си поставя следните задачи: 1/ Установяване на теоретичните основи и историческия контекст при първоначалното разработване на всяка една от концепциите; 2/ Идентифициране сферата на приложение на изследванията на политическите кливиджи и политическите субкултури; 3/ Извеждане на възможностите двете концепции да бъдат приложени за изследване на процесите в българската общественно-политическа сфера.

Решаването на поставените задачи се търси посредством използване на сравнителен подход, като политическите субкултури и политическите кливиджи са сравнени по следните показатели: 1/ дефиниране на понятията „политическа субкултура” и „политически кливидж”; 2/ теоретични основи на концепциите за политическите субкултури и политическите кливиджи; 3/ поле на приложение на концепциите за политическите субкултури и политическите кливиджи; 4/ възможности за прилагане на „политическите субкултури” и „политическите кливиджи” като научно-изследователски подход за обяснение на българските общественно-политически процеси.

2. ДЕФИНИРАНЕ

Понятието „кливидж” в буквален превод от английски език означава „разцепване” (Василева, 1994). Интегриране на идеята и цялостно разработване на концепцията за политическите кливиджи правят Сиймор Мартин Липсет и Стейн Рокан в своето произведение от 1967 г. „Партийни системи и електорално разпределение: крос-национални перспективи” (Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives). Става ясно, че авторите употребяват понятието „кливидж” в смисъл на общественно-политически конфликт, имащ своите исторически основания и транслиращ се в националната партийна система. (Rokkan and Lipset, 1967)

В понататъшните изследвания на политически кливиджи, понятието се използва, за да се изведат трайни образци на политическо поведение, свързващо социални групи и политически организации (Bornschiefer, 2009). Политическият кливидж се асоциира с политическо разделение сред гражданите, вкоренено в структурата на дадена социална система (Zuckerman, 1975). Не всяко политическо разделение обаче следва да бъде определяно като политически кливидж, а трябва да притежава някои особени характеристики (Fabbrini, 2001). Тези разделения трябва да са постоянни и неизменими; да ориентира поведението на хората и създават чувство за принадлежност, което да е стабилно и постоянно; те са крайният резултат на базово разделение между членовете на дадено общество.

Според някои автори политическо разделение следва да включва три основни елемента, за да може да бъде определено като кливидж (Bornschiefer, 2009): социално-структурен елемент, като например клас, вероизповедание, статус, или образование; елемент на колективната идентичност на тази социална група; организационна проява под формата на колективно действие или трайна организация на засегнатите социални групи.

Симон Борншиър предлага следната обобщена дефиниция за понятието „политически кливидж”: „специфичен тип конфликт в демократичната политика, който се корени в социалните структурни трансформации, предизвикани от мащабни процеси като изграждане на нацията, индустриализация, а вероятно и от последиците от пост-индустриализацията.

(Bornschiefer, 2009)

Високата степен на съгласие, постигната по отношение на понятието „политически кливидж“ липсва при употребата на понятието „политическа субкултура“. Концепцията се разглежда като част от теорията на политическата култура, но е относително по-слабо развита в сравнение с политическите кливиджи. В своето основополагащо произведение за теорията на политическата култура, Алмънд и Верба не разглеждат детайлно проблемите на субкултурите, а ги определят като „специални нагласи и склонности за политическо поведение сред части от населението или в особени роли, структури или подсистеми на политическата система“. Те допълват, че с помощта на горепосочените понятия могат да установят не само настроения, съществуващи в политическата система като цяло, но и в отделните ѝ части, сред особени групи по ориентации (т.е. субкултури), или в ключовите точки на инициатива или решение в политическата структура (т.е. ролеви култури). (Алмънд и Верба, 1998)

Според Уолтър Розенбаум политическите субкултури са групи от индивиди в политическата система, чиито политически ориентации се различават от културата на мнозинството или най-малкото се различават от културните ориентации, доминиращи в обществото. Според този тип подходи към политическите субкултури, те не са набор от абстрактни ориентации, а реални социални групи, интегрирани на основа своята култура. (Танев, 2012)

По-голяма част от авторите, интерпретиращи понятието „политическа субкултура“ не извеждат дефиниция за него, а го експлоатират като даденост, по чието значение има неизказано съгласие. Въпреки това, в повечето случаи, от контекста става ясно какво разбира авторът под „политическа субкултура“. Това разбиране до голяма степен е идентично при различните изследвания, а именно: нормативни системи от групи, по-малки от обществото, като отличаващи ги белези могат да бъдат езикът, ценностите, религията, стилът на живот, етносът, регионът и др. Изследванията са насочени към анализ на нагласи спрямо политическата система като цяло или нейни елементи, както и субекта като участник в политиката.

Твърде обширните възможности за приложение на субкултурния подход в политологичните изследвания дава основание „политическите субкултури“ да бъдат дефинирани като: набор от ценности, вярвания, нагласи, знания, оценки за политическата сфера и за участието в нея, които в своята съвкупност обуславят определено поведение и са характерни за дадена социална група, дефинирана чрез определен критерий като регион, възраст, образование, религия, социален статус, политически предпочитания и партийна идентификация. (Пастармаджиева, 2013)

3. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ

Както вече бе посочено авторите, които институционализират концепцията за политическите кливиджи са Сеймор Липсет и Стейн Рокан. Отправна точка в тяхното изследване е класификацията на Толкът Парсънс за функциите на социалната система (Rokkan and Lipset, 1967), която придава на политическите партии функции на капсулиране на социалните конфликти и стабилизиране на социалната система. Следва да се има предвид, че тяхното изследване е направено в период, когато парадигмата на структурният функционализъм е в своя разцвет. На основа на посоченото те се опитват да обяснят устойчивостта на партийните системи в европейските демокрации, които през 60-те години на XX век все още притежават особености, характерни за началото на XX век. В този смисъл на тяхното изследване е дадено наименованието „теория за „замразяване“ на европейските партийни системи“ (Fabbrini, 2001).

Липсет и Роқан разглеждат констелацията от кливиджи и опозиции, които създават националната система от масови организации за електорално действие. Те събират и анализират данни относно икономическите, социалните и културните условия на партийните опозиции и електоралните реакции в дванайсет, по техните думи, „конкурентни системи” (10 от които са Западни, а другите две са Бразилия и Япония), една, както я наричат те, „някога конкурентна система” (Испания, която към момента на изследването е определена от авторите като авторитарна) и група от нови държави (общества от западна Африка при появата на движенията за освобождение и независимост) (Rokkan and Lipset, 1967).

В своите изследвания авторите използват данни от провеждани през 50-те години на ХХ век избори, но не пренебрегват и историческия контекст. Основната им задача е да установят текущото групиране на избирателите, което стои в основата на съществуващите партии и да се очертаят вариациите в поредицата на алтернативи, които имат активните и пасивните граждани, откакто има състезателна политика (Rokkan and Lipset, 1967). Според Липсет и Роқан корените на повечето западно европейски партии могат да бъдат проследени до четири първични обществени или исторически кливиджи (Таблица 1).

Таблица 1. Четири първични обществени или исторически кливиджи според Липсет и Роқан

Кливидж	Критична точка	Проблеми
Център-периферия	Реформация- Контрареформация XVI-XVII век	Национална срещу наднационална религия; национален език срещу малцинствени езици/култура
Държава-църква	Национална революция: 1789 и след това	Светски срещу религиозен контрол върху масовото образование
Селски срещу градски интереси	Индустриална революция: XIX век	Тарифни нива на селскостопанските продукти: контрол срещу свобода на промишлените предприятия
Собственик- работник	Капиталистическа индустриална икономика	Разпределение на дохода; права на работниците

Източник: Falter, J. W., Political cleavages in the Weimar republic and the rise of national socialism, IN: European Political Science, Vol. 13:1, ECPR, 2014

Подобен теоретико-приложен модел на политическите субкултури, с висока степен на универсалност, липсва. Политическите субкултури като теоретична рамка се разглеждат преимуществено от изследвания, посветени на теорията на политическата култура. Политическите субкултури като конкретни социални групи (независимо от самосъзнанието за принадлежност към групата) са обект на многобройни научни изследвания в различен национален контекст, както в държави от Европа, така и в редица други национални контексти.

Макар да се твърди, че първите субкултурни изследвания датират още от средата на XVI век в Англия (например текстове, разглеждащи престъпните общества в Лондон по онова време) (Gelder, 2007), теоретико-практическото им научно институционализиране се прави през ХХ век в Чикагската и Бирмингамската социологически школи. Докато американските изследователи наблягат на етнографията от една страна и девиантното поведение от друга, то през 60-те и 70-те години на ХХ век в Бирмингам предпочитат нео-марксистки подход, който акцентира върху социалната класа и идеология пред други социологически концепции. Първите разработки върху субкултури, направени във Великобритания в своята същност представляват изследване на политически субкултури. Те са насочени към изследване на различни аспекти на обществено-политическото поведение на младежи от работническата

класа (поколение, формирано след Втората световна война) (Williams, 2011).

Историческият контекст, в който политическите субкултури като явление привличат изследователския интерес, са младежките бунтове от 1968 г. Тогава концепцията за политическите субкултури става популярна в политическата наука. По онова време терминът „субкултура“ е използван, за да се опише бунтарското поколение, което представлява една нова култура, противопоставяща се на широко разпространената култура. Според изследователите има една официална политическа култура и друга, току що появила се субкултура, която е нещо като квазикултура, частична култура, характеризираща социалната група, опонираща на установените ценности и порядки. Тези две нива на политическата култура (доминираща култура и субкултура) не се отнасят като цяло към част и не е ясно кое е общото между тях и къде започват разликите. (Танев, 2012)

Сред по-цялостните разработки на теоретичната рамка на политическите субкултури може да бъде изведено изследването на Дейниъл Елазар „Американският федерализъм: поглед откъм отделните щати“ от 1966 г. („American federalism: a view from the states”). Основите на изведените от него политически субкултури са в процесите на населяване на американската територия и в този смисъл те са приложими единствено за САЩ. Въпреки критиките към модела на Елазар и установените в него непълноти, той е многократно тестван в рамките на американската национална политическа култура и е отправна точка за редица подобни изследвания.

Съществуват и множество изследвания², които идентифицират различни политически субкултури по определен демографски признак като регион, възраст, образование и др. При повечето от тях обаче липсва теоретичната постановка на „политическите субкултури“.

4. ПОЛЕ НА ПРИЛОЖЕНИЕ

Концепцията за политическите кливиджи преимуществено се прилага по начина, възприет от Липсет и Рокан. В различни национални, субнационални и наднационални контексти се изследват исторически сложените политически противопоставяния, които обуславят структурата на партийната система и електоралното поведение.

Липсет подчертава, че демокрацията в масовите политически системи има нужда от институционализирани партии, а институционализацията предполага подкрепяща култура, приемане правото да съществува и опозиция, свобода на словото и на сдружаването, върховенството на закона, изборите, смяната на властта и пр. Изискването конкуренцията да приеме смяната във властта е най-трудно да се институционализира и то най-вече в победните нации. Има обаче още нещо, което е не по-малко сложно, а именно партиите да поддържат лоялността на своя електорат. Последното би могло да се реализира единствено ако те се свържат с дълбоко вкоренени източници на кливидж, както е случаят при партиите в по-старите институционализирани западни демокрации. (Lipset, 2001)

Политически кливиджи могат да се идентифицират и изследват, както на наднационално, така и на субнационално равнище, като различните автори дават преимуществото на един от двата типа (Magin et al. 2008). Други изследвания на кливиджи акцентират не върху влияние

² Сред тях са: Vergani, M. (2014). Local political subcultures and party activism in Italy: the case study of the Democratic Party. *Party Politics*, 20 (3), 381-390; Манаков А. Г., Т. М. Иванова, „Политическите субкултури Псковской области”, *Социологические исследования*, 8, 2000, с. 48-53; Enyedi, Z., *Organizing a subcultural party in Eastern Europe: The Case of the Hungarian Christian Democrats*, *Party Politics*, 1996; Riedel, R., *The Phenomenon of Religious-political Subculture in Poland*, 2009 (http://www.uio.no/english/research/interfaculty-research-areas/democracy/news-and-events/events/conferences/2010/papers/Riedel_PhenomenonOfReligiousPoliticalSubculture_2009.pdf.); Diakoumakos, G., *Greek politics and culture: The main Greek (political) subcultures* (PhD thesis), 2010 и др.

на различни исторически установени общественно-политически нагласи върху формирането на партийната система, а върху обратната корелация – как политическите елити формират нагласите в обществото (Deegan-Krause, 2006). Независимо обаче от типа изследван кливидж, преимуществено този тип изследвания са свързани с формирането на партийната система.

Тъй като представлява изключителен интерес, особено що се касае до демократизиращите се общества, концепцията на Липсет и Рокан продължава да бъде обогатявана с: 1/ нови изследователски полета в латинска Америка, централна и източна Европа, Африка и Азия; 2/ нови данни и нови методи; 3/ нови концептуални разбирания за термина „кливидж”. (Deegan-Krause, 2006)

В изследванията на политически субкултури, за разлика от политическите кливиджи, преимуществено се идентифицират суб-националните различия. Като основна разлика между полето на приложение на политическия кливидж като подход и политически субкултури, може да се посочи „противопоставянето”. Ако при кливиджа се изследва конкретно политическо противопоставяне (център-периферия, град-село ляво-дясно и др.), при политическите субкултури този елемент не е задължителен.

Политическите субкултури, както и политическите кливиджи, се използват като обяснителен модел за съществуването на определени нагласи, определящи съответно електорално поведение, но при политическите субкултури липсва единна методология, както е в случая с Липсет и Рокан.

Дейниъл Елазар свързва идентифицираните от него три типа американски субкултури (индивидуалистка, традиционна и моралистка) не толкова с партийни предпочитания, колкото с типове политики, които представителите на всяка една от субкултурите биха подкрепили, независимо коя от двете основни партии ги предлага.

Сред популярните субкултурни деления са елит и маси, което отношение според Лушън Пай определя функционирането на политическата система, но също така е основата за легитимност на управлението, свободата и ограниченията на лидерството, ограниченията на политическата мобилизация и възможностите за мирно протичане на смяната на властта. (Pye, 1968)

Предпочитан обект на изследване са и регионалните политически субкултури³, които свързват даден регион с определени партийно-политически предпочитания. През последните години интерес представляват политическите нагласи на „интернет-субкултурата” или „блог-субкултурата”.

Посочените случаи не изчерпват, нито обобщават възможностите за изследвания на субкултури. Липсата на задълбочена теоретична разработеност на проблема дават възможност на изследователите да интерпретират понятието „политическа субкултура” изцяло според нуждите на своето изследване.

5. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЦЕСИ

³ Виж Vergani, M. (2014). Local political subcultures and party activism in Italy: the case study of the Democratic Party. *Party Politics*, 20 (3), 381-390; Манаков А. Г., Т. М. Иванова, „Политически субкултури Псковской области”, *Социологические исследования*, 8, 2000, с. 48-53

И политическият кливидж и политическите субкултури са понятия, познати в българската политическа наука, но концепцията за политическите кливиджи към настоящия момент е в по-голяма степен интерпретирана и прилагана, отколкото изследванията на политически субкултури.

Според Хлошек (Vít Hloušek) и Копечек (Lubomír Koreček) в пост-тоталитарните общества от централна и източна Европа могат да се идентифицират няколко основни кливиджа. (Hloušek and Koreček, 2008)

Първият конфликт е свързан с характера или формата на режима и е характерен за първите години от началото на прехода, а именно антагонизмът „комунизъм-антикомунизъм”. Макар да не се запазва в първоначалната си форма, той се оказва устойчив и се проявява в конфликт между бившата комунистическа партия (обикновено приела формата на социал-демократическа) и опозиционните структури, трансформирали се в политически партии през 90-те години. На следващ етап според авторите се формират още два кливиджа, характерни за пост-тоталитарните държави, а именно социално-икономическия кливидж и национализъм срещу регионализъм/етническа принадлежност. (Hloušek and Koreček, 2008)

Посочените типове кливиджи са и сред идентифицираните от българските изследователи, като различните автори разширяват типологията.

Антоний Тодоров вижда проявлението на първия кливидж в избора на външнополитическото бъдеще на България, в който избор „Русия, комунизмът, Изтокът” се асоциират с нещо остаряло, минало, а „Европа, Америка, Западът са виждани като модерното бъдеще на България” (Тодоров, 2007). Освен външнополитическите предпочитания, Тодоров разглежда и друг кливидж, определящ формирането на партийната система не само в периода след 1989 г., но от Освобождението, а именно противопоставянето „стари”-„млади”.

Използвайки концепцията на Липсет и Рокан, Георги Карасимеонов търси отговор на въпроса кои са основните кливиджи, които формират българската партийна система след началото на прехода. Според него също първият и основен кливидж, който разделя българското общество след началото на прехода е на „комунисти” и „антикомунисти”, като БСП се явява партиен представител на първата група, а антикомунистическите партии – съответно на втората. В същия този начален стадий на формиране на плуралистична партийна система след 1989 г., Карасимеонов идентифицира като фактор и етническият кливидж, който предопределя появата на ДПС. Този етап авторът нарича „първата партийна система след 1989 г.”. (Карасимеонов, 2006)

Преходът към втория етап започва през 2001 г., като на преден план излиза социално-икономическият кливидж като последица от функционирането на пазарната икономика и конфликтът между възприетите по време на тоталитарния период условия на труд и изискванията на свободния пазар. В резултат Карасимеонов идентифицира кливидж между „губещи” и „негубещи”/„печеливши” от прехода. Посочените предстои да се разслоят в множество класи. Други възможни кливиджи са между София (и някои по-големи градове) и малките градове и села в по-западаци региони; по-ясно формулиране на кливиджи, основани на леви, центристски и десни идеологии; кливиджи, основани на национализъм; поколенски кливиджи. Разгледаните кливиджи биха могли да намерят проекция в партийната система, но посоченото зависи от степента на интегриране на ценностите им в партийните платформи. (Карасимеонов, 2006)

Понятието „политическа субкултура” също намира приложение и интерпретация в политическите изследвания в България. Според Петър-Емил Митев в навечерието на българския преход към демокрация, при политическа култура, която не е достигнала

необходимото съответствие с демократичната политическа система, в България се формират „противостоящи политически субкултури” (Митев, 1996).

Идеята за наличие на партийни субкултури в българската политическа култура е изказана и от Блага Благоева, според която основна тенденция в съвременната българска политическа култура е формирането в националната политическа култура на обществото на конкуриращи се субкултури (основаващи се преди всичко на партийно-политически, а не на етнически или религиозни принципи)” (Благоева, 2002). Изследвайки генезиса на съвременните български политически партии Симеон Асенов се обръща към понятията „лява”, „дясна” и „центристка” субкултура (Асенов, 2010).

Няколкото цитирани изследвания индикират, че понятието „политически субкултури” не е чуждо на българските изследователи в сферата на политическите науки и се интерпретира от тях, но като практически изследователски подход все още не е често прилаган.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследванията и на политически кливиджи и на политически субкултури не са самоцел, която да доведе до получаване на определени данни за анализ и да установи социално-политическо разнообразие. В демократичните общества научното познание в сферата на обществените науки е до голяма степен фокусирано върху установяването и утвърждаването на демократичните ценности. Подобна е целта и на двата посочените типа изследвания.

Стремежът българското общество да бъде управлявано и да функционира по демократичен начин изисква идентифициране на проблемите и търсене на пътища за тяхното решаване. Установяването на релевантните за българските условия политически кливиджи и/или политически субкултури е възможен подход за очертаване на разнообразните политически нагласи в българското общество и съответното им институционализиране в партийната система и в системата от неправителствени организации.

При подбора на политически кливидж или политически субкултури като изследователски подход няма правилен избор. Изглежда, че концепцията за политическите субкултури е по-широкообхватна, но от друга страна при политическите кливиджи е по-висока степената на разработеност и прецизираност. Изборът следва да бъде направен с оглед конкретната цел на изследвателя в неговия труд.

Макар традиционно за обществата в посттоталитарен период като основен кливидж да се идентифицира противопоставянето комунизъм-антикомунизъм, следва да се преосмисли дали той продължава да бъде адекватен на настоящите обществено-политически условия в България. От друга страна разликите в нагласи на различните поколения не могат да бъдат пренебрегнати, поради различния политически контекст на социализация, което неминуемо води до формиране на поколенски субкултури. Освен това интересно е да се установи дали прокламирания по време на протестите от лятото на 2013 г. кливидж между София и „провинцията” е реално съществуващ или е използван за политическа пропаганда. Етническите и религиозни малцинства в България също представляват изследователски интерес като отделни политически субкултури с оглед опитите на някои политици да се представят като единствени техни политически представители.

Анализът и формулираните изводи дават основание да се заключи, че дефинираната изследователска цел е постигната и основните изследователски задачи са решени. Посоченото не изчерпва възможностите за изследване на политическите субкултури и политическите кливиджи в България, а очертава насоките и дава възможност на изследователите да идентифицират онези основни диференциации в българското общество, които се нуждаят от

институционализиране, което да доведе до стабилност на демократичните институции и ценности.

7. ЛИТЕРАТУРА

1. Алмънд Г., Верба, С. (1998). Гражданската култура. Гал –Ико;
2. Асенов, С. (2010). Политическите партии. Теоретични и практически аспекти. Авангард Прима. София;
3. Благоева, Бл. (2002). Българската политическа култура. Традиции и съвременност, Захарий Стоянов. София;
4. Василева, Ц., (1994). Съвременен английско-български речник. Отворено общество. София;
5. Карасимеонов, Г. (2006). Партийната система в България. ГорексПрес. София;
6. Манаков А. Г., Иванова, Т. М. (2000). Политически субкултури Псковской области. Социологические исследования, 8, 48-53;
7. Митев, П. (1996). Политическата култура в условията на българския преход към демокрация, Факт, 1, 11-20;
8. Пастармаджиева, Д. (2013). Политически субкултури в България в процеса на преход към демокрация (сравнителен анализ: партийни и поколенски субкултури). Парадигма. София;
9. Танев, Т. (2012). Политическа култура. УИ „Св. Климент Охридски”. София
10. Тодоров, А. (2007). Външна политика и политическа култура. Политически изследвания, 3, 3-26;
11. Bornschiefer, S. (2009). Cleavage Politics in Old and New Democracies. Living reviews in democracy, 1;
12. Deegan-Krause, K. (2006). New Dimensions of Political Cleavage. In: R. Dalton and H.-D. Klingeman (eds). Oxford Handbook of Political Behavior. Oxford University Press, pp: 538-556;
13. Diakoumakos, G. (2010) Greek politics and culture: The main Greek (political) subcultures (PhD thesis);
14. Enyedi, Z. (1996). Organizing a subcultural party in Eastern Europe: The Case of the Hungarian Christian Democrats. Party Politics, 2, 377-396;
15. Fabbrini, S. (2001). Cleavages: Political. In: N. J. Smelser and P. A. Baltes (eds.) International Encyclopedia Of The Social and Behavioral Sciences. Vol. III. Amsterdam: Elsevier, 1987-1990;
16. Falter, J. W. (2014). Political cleavages in the Weimar republic and the rise of National Socialism. European Political Science, 13(1), 106-116;
17. Gelder, K. (2007). Subcultures: Cultural Histories and Social Practice. Routledge
18. Hloušek, V., L. Kopeček (2008). Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics Between Persistence and Change. East European Politics & Societies, 22 (3), 518-552;
19. Lipset, S. M. (2001). Cleavages, parties and democracy. In: L. Karvonen and S. Kuhle (eds) Party Systems and Voter Alignments Revisited, 2-9
20. Magin, R., M. Freitag, A. Vatter, “Within-Nation Differences in Cleavage Structures and Voter Alignments. Testing Lipset and Rokkan’s Theory on a Regional Level”, Paper presented at the Jahreskongress der Schweizerischen Vereinigung für Politische Wissenschaft (SVPW) in St. Gallen, Switzerland, Arbeitsgruppe “Politisches Verhalten”, 19.12.2008, http://www.sagw.ch/dms/svpw/Kongress/Papiers/untitled0/StGall09_Magin_Freitag_Vatter.pdf.
21. Pye, L. (1968). Political culture. In: D. Sills and R. Merton (eds.) International Encyclopedia of the Social Sciences, The Macmillan Company and The Free Press, 12, 218-225;

22. Riedel, R. (2009). The Phenomenon of Religious-political Subculture in Poland (http://www.uio.no/english/research/interfaculty-research-areas/democracy/news-and-events/events/conferences/2010/papers/Riedel_PhenomenonOfReligiousPoliticalSubculture_2009.pdf);
23. Rokkan, S. M., Lipset, S. (1967). Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. The Free Press
24. Vergani, M. (2014). Local political subcultures and party activism in Italy: the case study of the Democratic Party. *Party Politics*, 20 (3), 381-390;
25. Williams, J. P. (2011). *Subcultural Theory: Traditions & Concepts*, Polity Press
26. Zuckerman, A. (1975). Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysis. *British Journal of Political Science*, 5-02, 231-248;